

Miklós Ágnes Kata: *A szóértés feltételei. Nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában*

Miklós Ágnes Kata a harmadik Forrás-nemzedékről szóló kismonográfiáját olvasva óhatatlanul Hayden White-nak a történetírás fikcionalitásáról szóló gondolatmenete járt az eszemben. Két okból is: egyrészt, mert a szerző – mint erről a kötet alcíme is tanúskodik: *Nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában* – nagyon határozottan egy adott narratív formába próbálja beleírni a korszak irodalomtörténetét; másrészt azért, mert a választott keret problematikusságával ő maga is tisztában van, mind a nemzedékfogalom külső megalkotottságával, mind pedig konkrétan a harmadik Forrás-nemzedéknek akár az előző két generáció felől nézve is speciális helyzetével. Feltehetően ez indította arra Miklós Ágnes Katát, hogy (Hayden White konklúziójával ellentétben) arra törekedjék, hogy a korszak – amennyire ez emberileg lehetséges – objektív képét adja: nagyon következetesen csak az ellenőrizhető, nyomtatásban fellelhető, korabeli források minél teljesebb feltárására koncentrálva. (Jó példa erre, hogy a javarészt még élő résztvevők későbbi nyilatkozatait, mint megbízhatatlan, torzító elbeszéléseket, kizárja a vizsgálatból, ahogy annak lehetőségét is elutasítja, hogy ő maga készítsen interjúkat, és ezeket a visszaemlékezéseket is bevonja a kutatásba.) Az eredmény egyrésztől egy nagyon korrekt, forrásértékű tanulmánykötet, amire egész biztos sokan fognak támaszkodni a korszak leendő elemzői közül. Másrésztől viszont ennek következtében a kutatás rengeteg lehetőséget mulaszt el – olyan lehetőségeket, amelyek természetesen az objektivitás illúziójától is megfosztanak, viszont feltehetőleg átfogóbb, nagyobb perspektívájú képét adhatták volna a korszaknak. Az egyik ilyen lehetőség – amelynek kihasználása azért is kérhető számon, mert a dolgozat többször is egyetértően idéz olyan megállapításokat, amelyek a kisebbségi viták provincializmusa ellen emelnek szót – a belső alakulástörténet lelkiismeretes feltárása mellett (itt elsősorban az elméleti diskurzus, a Bretter-iskola hatásának leírása mellett) egy tágabb kontextusba helyezés lehetett volna. Ez már csak azért is indokolt lenne, mert a szerző a harmadik nemzedék szemléletváltását mindenekelőtt a költői szerepváltásban és ezzel párhuzamosan az irodalom nyelvének gyökeres átalakulásában éri tetten, aminek a hetvenes évek anyaországi folyamataival való párhuzama szembeszökő. (Mint ahogy a különbségei is elemzésre csábítóak: például az a tanulmány által kiemelt tény, hogy az erdélyi irodalom esetében ez a nyelvváltás az esszében és a lírában megy végbe, illetve az elmélet és a költészet nyelvének közeledésében, szemben – tehetjük hozzá – a magyarországi hetvenes évek „szövegirodalmának” jelenségével; miközben mindkét esetben a közösségi szerep, a közérthetőség, a referencialításra törekvés elutasítása, kétségbe vonása, a „szö-

vegesedés”, a nyelvi játék, a nyelvi önműködés, az ironia szerepének felerősödése figyelhető meg.) A másik elmulasztott lehetőség a nyelvi szemléletváltás kapcsán maguknak a műveknek a bevonása: Miklós Ágnes Kata annyira ragaszkodik a kor vitáin, a művek korabeli recepcióján keresztül történő minél korrektebb elemzéshez, hogy ebből a – kétségtelenül „megbízhatatlan”, sokféleképpen értelmezhető – művek gyakorlatilag teljesen kimaradnak, még illusztrációként is alig-alig bukkannak fel. Természetesen tudom, ezek vizsgálata egészen más megközelítést követelt volna, mégis sajnálom, hogy a szerző nem vállalkozott ilyen típusú kutatásokra. Mindez nem annyira bírálat, mint inkább sajnálkozás az elvesztegetett lehetőségek felett, annak bizonyítása, hogy a tanulmány mennyire gondolatindító, hiszen a dolgozat (itt feltétlen indokolt a kifejezés, hiszen *A szóértés feltételei* a szerző PhD-értekezése volt, ami sok tekintetben magyarázatot is ad a választott vizsgálati szempontokra és módszerekre) a maga elé tűzött kérdéseket, a kijelölt elméleti kereteken belül kimerítően vizsgálja.

Ennek következtében, úgy érzem, ez a kismonográfia sokkal inkább a hetvenes évek romániai magyar irodalmi életének láttelepe, mint a harmadik nemzedék poétikai szempontú meghatározása. Az utóbbival kapcsolatos kérdések, amelyek a kutatás középpontjában állnak, tünet jellegűekké válnak: épp a nemzedékváltás vitái, a „fiatalok” törekvése az irodalom szerepének új meghatározására és a művészet közösségi funkciójának védelme az idősebbek részéről, az intézmények elégtelensége, a külső és belső cenzúra állandó jelenléte, de még az irodalom nyelvéről szóló viták is egy végletekig átideologizált kor képét mutatják. Ezek a szimptómák egy részről a Ceaușescu-rendszer egyre szűkülő mozgásteréről tanúskodnak, másrésztől a kisebbségi helyzet beszédmódot, magatartásformát meghatározó, korlátozó voltáról. Mint a látszólag párbeszédre invitáló ankétok, viták hangnemének mélyén rejlő, az ellenvéleményt ledorongoló monologikusságot nagyon meggyőzően leplezi le a tanulmány. Mindez a lehetőségek olyan fokú beszűkülését eredményezi, amivel szemben az akkor induló nemzedék számára csak a kritika marad, a szabadság kritikája. A szerep, a nyelv, a szimbólumok (mi több: a generációba sorolás) elutasítása. (Ezért is sajnálom annyira, hogy a szövegek kimaradásával, a szigorúan intézménytörténeti szempontú vizsgálattal gyakorlatilag kimarad, vagy csak mellékes említés szintjén jelenik meg a korszak életmentő, abszurdba hajló, önironikus humora is – a szabadság megélésének maradék, szintén tünetértékű – lehetősége.)

A kötet gyakorlatilag kétféle logika szerint halad. Egyrészt magukat a forrásokat veszi sorra: az antológiákat (az 1974-es *Varázslatainkat*, a 1979-es *Kimaradt szót* és a 1980-as *Ötödik évszakot*), a csoportosulásra lehetőséget adó folyóiratokat, mellékleteket (ez sem hosszú lista: az *Echinox* és a *Fellegvár* jöhet számításba), és a talán legtöbbet elérülő ankétokat és vitákat (jellemző módon ez a leghosszabb felsorolás, a *Húsz esztendőm hatalom* címmel az 1972-es Utunkban napvilágot látott vitától a tíz évvel későbbi ugyanott megjelent a *100. Forrás-kötet utánig* összesen tizennégy polémia anyagát dolgozza fel a tanulmány, köztük a címadó *A szóértés előfeltételeiről* – és ezen kívül továbbiakat is említ, mint az elhíresült Palotás–Szöcs-vitát). Másrészt ezek vizsgálatát alárendeli a kor, a harmadik Forrás-nemzedék számára központi kérdések tárgyalásának – ezt tükrözik a nagy fejezetcímek is: *Generációváltás és hatalom* – *Az élet-*

kor, valamint a publikációs és érvényesülési lehetőségek összefüggései, illetve Generációváltás és identitás: A szerep, a felelősség és a generációs sajátosságok összefüggései (ez utóbbin belül külön kiemelendő a kötet egyik legérdekesebb része a *Szerepfelfogás a nyelvhasználatban*, amely a nyelvfelfogás átalakulását a költészet, irodalom szerepváltásának összefüggésében értelmezi).

Itt lyukadunk ki újra az (irodalom)történeti kutatás objektivitásának illúzió voltánál – ami természetesen nem Miklós Ágnes Kata munkájának hiányossága, hanem a kérdésselvetéseinkben benne rejlő előfeltevések, a nézőpontban benne rejlő felszámolhatatlan személyesség következménye. Hiszen bármennyire a vizsgálati anyag forrásokra szűkítésére törekszik a kutató, maguk az anyagnak feltett kérdések bizonyos történetekbe írják bele a vizsgált korpuszt. Ez esetben ez nem is annyira a szöveg által is sokszor kétségbevit nemzedék(váltás) alakzata. Sokkal inkább az irodalom autonómiájának előfeltevése egyrésztől, illetve a hetvenes évek erdélyi irodalmának egy olyan vitába való behelyezése másrésztől, amely, itt Magyarországon, elsősorban Cs. Gyimesi Éva és tanítványai transzszilvanizmus-kritikájában jelent meg. (Ez a tanulmány persze arra is rámutat, hogy milyen körülmények közt alakult ki ez a nézetrendszer, milyen előzményekhez kötődik, például a „sajátosság méltósága” ideológiájának kétségbevonása.) E tekintetben *A szóértés feltételei* az épp a harmadik nemzedék körül folyó vitákban felmerülő, az újonnan jelentkezettek számonként költői szerep, a „népszolgálat” elvárása mögött rejlő részben politikai, részben a két világháború közötti évek népi ideológiájához fűző gyökereit tárja fel. Ugyanakkor pontosan a népi ideológiával való összefüggés sokkal nagyobb (a kort, a romániai hetvenes évek a könyvben is nagyon jól érzékeltetett miliőjét ismerve: indokolatlan) hangsúlya árulkodik arról, hogy a tanulmány írója maga is benne áll (ha a túlparon is – értsd: negyven évvel később) ugyanebben a vitában, az irodalom öntörvényűségét állító, közösségi szerepét kritizáló, a népi – hagyomány és szolgálat jegyében fogant – kisebbségfelfogást bíráló oldalon. Ami persze egészen mást jelentett a hetvenes években, amikor a tanulmány Ortegától vett kifejezésével a „váltásra készülők” és az „ellenzékiek” szemléletváltási törekvésének tünete volt, a korabeli fiatal irodalom „szabadságharca” (nem patetikusan, hanem tényszerűen: a különféle „küldetések” előre koreografált szerepek és kész retorikák elleni lázadás – jól tükrözi ezt M. Á. K. összefoglalása a metaforák, szimbólumok „harcáról”). És mást most, negyven évvel később, amikor nem-hogy a harmadik nemzedék képviselői, de már a kilencvenes évek áttörését végrehajtó „fiatalok” is kanonizálódtak – véleményükkel együtt. Ugyanakkor a posztmodern irodalomfelfogás, kultúrkritikai beállítódás igencsak kérdésessé tette azt, hogy lehet-e egyáltalán az ideológiától, hatalomtól független módon akárcsak megszólalni is: az irodalom autonómiája – akár a legszélsőségebb l'art pour l'art – nem tekinthető-e éppúgy ideológiai válasznak, mint a költői elhivatottság romantikus szélsőségei. Annál is inkább indokolt a kérdés, mert maga a tanulmány vizsgálati szempontjai, módszere is ezt látszanak indokolni – és ez egyáltalán nem válik a gondolatmenet kárára. Hiszen az egész kötet *kiindulópontja* az, hogy a korabeli, mélyen átideologizált irodalomról szóló beszéd, a hatalom által fenntartott intézmények, és a hatalom ellenőrzése alól kibújni igyekvő vagy ahhoz alkalmazkodó értelmiség megszólalásai, véleménye,

a hatalomhoz való viszonya, hogyan hoznak létre nemzedéki szakadásokat, beszédmódbeli eltéréseket, szerepfelfogásbeli váltásokat, hogy a közéleti kérdésektől, hagyománytól, társadalmi felelősségtől, a valóság „tükrözésétől” való elfordulás mennyire *válasz* a kor kilátástalanságára, az akár kisebbségi, akár publikációs, akár egyéni, egzisztenciális lehetőségek hiányára. Minderre nem az „autonóm” irodalmi szövegek poétikai vizsgálata felől közelít a szerző, hanem az irodalmi szövegekről szóló beszéd, nem egy esetben – *horribile dictu* – az író saját műveire vonatkozó véleménye alapján, ami megint csak arra látszik rámutatni, hogy igenis léteznek olyan kérdésfeltevések, amelyek nagyon is relevánsá teszik a művön kívüli, de az irodalomra vonatkozó diskurzust.

Ennek fényében talán – erre a felvetésre Miklós Ágnes Kata kötete inkább ürügy, mint ok – érdemes elgondolkodni azon, hogy magát ezt a megalapozó vitát is megpróbáljuk – természetesen saját elfogultságaink tudatában – kívülről szemlélni. A két álláspontot, az irodalmat közéleti szereppel felruházó és a nyelvi autonómiát hirdető felfogást egyenértékűként felfogni, gyökereiről, a hatalommal, politikával folytatott dialógusáról (ha elfogadjuk, hogy e dialógus elutasítása éppúgy válaszreakció, mint a kesztyű felvétele), az általa kialakított irodalom- és nyelvkoncepcióról nem úgy beszélni, mint „igaz” és „hamis” állításokról, hanem saját vonatkoztatási rendszerében kezelni: tudatában lenni jelen meggyőződéseink történeti, ideológiai meghatározottságának.

(*Komp-Press, Kolozsvár, 2010.*)